

Kiss Lajos emlékezete

Az írásnak néha éppen az az akadály, hogy a főszereplőt nagyon is szeretjük — eleve semmi kedvünk a tárgyilagosságra. S ha még arra is gondolok, hogy a főszereplőről, Kiss Lajosról, az „*Atyáról*” már többször is írtam, ez az akadály, ha úgy tesz, gátlás csak növekszik. Hiszen nemcsak írtam Róla, a vásárhelyi temetőben a búcsúztatót is nékem kellett mondanom, s azóta is: hány kedves hozzátartozóját kellett a temetőig kísérenem!

S Vásárhelyről — a temetőről is! — mindent megírt az *Atya* s mindenkinél jobban. A vásárhelyi művészeket, Rudnay Gyulán kezdve, akinek hallgatag férfiaságát annyira szerette, egészen Máriig, a modellig; a modellig, aki aztán a festészetet is megpróbálta s világítón meleg sárga színeit nem is feledhetni. Nyíregyházi múzeumigazgatói szobájából, a vármegyeházán, vagy fönn az emeleti lakás ablakain kinézve Kiss Lajos mindig is Vásárhelyre emlékezett, Vásárhely utcáira látott. Igaz, kitűnő tanulmányokat írt ő a nyíri parasztokról is, Rétközről is nevezetes monográfiája kerekedett ki, de ahogy Mikes Kelemen Rodostóban is mindig Zágonról beszélt, Zágonra emlékezett, így történt ez Véle is. A nyíregyházi múzeumi évek egy pillanatra sem feledtették a vásárhelyi szegény ember és szegény asszony életét. S ha a kenyérsütésről értekezett, a vásárhelyi hatalmas, fehér bélű cipókra gondolt, mert „valami fölségös íze, illata van annak, különösen, ha a paprikás hús mellé harapjuk” — mondogatta —, vagy a fecskefarokra, illendőség szerint harapott túrús lepény kemencemeleg finomságait méltatta. S ahogy Németh László néhány nehéz esztendejében, „száműzetésében” egy hatalmas regényre elég témára, személyiségre, figurára akadt Vásárhelyen, Kiss Lajos emlékezete is teli volt a különleges vásárhelyi urak, művészek, bolondok, különös figurák történeteivel, anekdotáival, el nem is mondható, mulatságos és groteszk kalandjaival. S e vásárhelyi figurák mögött mindegyre komoran, súlyosan, igaz lényük szerint a szegény parasztság emberei, asszonyai életmódját kutatta kis pásztorgyerök, libát őrző kislánykoruktól kezdve — egész életüket végigkísérte emlékezete. S hogy emlékezete hitelét biztosítsa, hány levelet írt barátainak, ismerőseinek, sokszor csak egyetlen adatért, egy-egy helyi szólásért, csúf szóért akár. Mindent meg akart őrizni, ami városáról szólt, ami városának történetéről, eseményeiről, életének beláthatatlan folyamáról tanúszkodott. Amit Szegednek Reizner János, Kovács János, Tömörkény István, Cserzy Mihály (s persze egy sor írásában Móra Ferenc is, akit kétfelé húzott a szíve!) jelentett — amit ők jelentettek, azt mind-mind egyes-egyedül Ő akarta megtenni Vásárhelyért. Egyszerre lett historikusa, néprajzi kutatója, helytörténésze s még mennyi mindene Vásárhelynek. Írta Ő pontosan a nyíregyházi múzeumi aktákat, jelentéseket, még a Szabolcs megyei régészeti ásatásokat is folytatta, a nagy múzeumalapító Jósa András után a fiatalabb barátai közül nem is egyet beavatott a szabolcsi régészet, néprajz titkaiba (különben nagyon szerette Krúdy írásait!), s jól emlékszem, engem is milyen szeretettel fogadott találkozásunk első estéjén, s mily szeretettel igazított el immár közel ötven esztendeje első néprajzi utamra..., igaz,

igaz — mégis minden mondata mögül az összehasonlíthatatlan, az egyedülvaló Vásárhely iránti szerelme bukott elő. Valaki nevezhetné ezt vidékiességnek, földhöztapadt provincializmusnak, gondolom, Kiss Lajos legföljebb megvonta volna a vállát. Ez az ítélet nem sértette volna: mert tudta, hogy Vásárhely is magába foglalhatja a csillagközi távokat is, a tanyai utak pillangó porát is, a mindenséget és az esendő ember egyszeri történeteit. Magam nem lévén Vásárhely rabja, s Szegeden is majdhogynem amolyan „gyütt-möntnek” számítottam, Szabadkát meg kora gyerekségemben elvesztettem; ezt a makacs ragaszkodást, szinte szenvedélyes szeretetet megéltam lenéződőnek. Tisztaságot és feltétel nélküli, viszonzást sem váró szeretetnek éreztem. Tiszteltem, s annyi év után ma is tiszteletreméltónak találok. S tudom, nem volt levél, holmi kis értesítés Vásárhelyről, ami jókedvre ne derítette volna, s persze nyomban felnyitotta az emlékezés zilipjeit, sorjáztak a vásárhelyi anekdoták, történetek.

Ez az első, mindennél erősebb emlékem róla.

S mindjárt mellette az az erős érzés, amit idősebb, ha úgy tetszik „atyai barátja” iránt érezhet a fiatal, az éppen útnak induló, a kezdő. A szó szoros értelmében kezdő voltam, amikor első egyetemi évem nyarán késő délután Nyíregyházára érkeztem egy jókora, könyvekkel, szükséges és szükségtelen könyvvel teli kofferrel, s benne még néhány váltásnyi fehérneművel, a magamon viselt egy rend ruhában, s a fejemen valami kegyetlen kék színű baszk sapkával. Ez a sapka aztán a Kiss családban hamarosan megkapta a maga méltó, ide nem írható megnevezését. „Ezt aztán falun ne viseld fiam” — mondta Lajos bácsi engedékenyen —, „a csendőr már a határban elkapna!” Hát hiszen el is kaptak még azon a nyáron Balsa határában, ha nem is a sapka miatt, s ha a gondosan őrzött Móra Ferenc- és Kiss Lajos-levél hamarosan el is oszlatta a gyanút, a balsai tanteremben, ahol akkor két összetolt padon aludtam éjszakánként s nagyon jó „adatközlőkre” találtam. De hát nem magamról akarok írni, hanem arról, hogy az első útjaimra, az esetleges kínos meglepetésekre is gondosan előkészített. Nem mindenütt ültetnek nyomban asztalhoz — ahogyan Ő és lányai fogadtak az első napon, este terített asztal mellé tessékeltek —, s nem is mindenütt vetnek majd ágyat, erre ne számíts! Aztán gondosan részletezte, hogy a sorra látogatandó falukban milyen a pap, a tanító, nagyobb helyen a jegyző. „A szögény embörök közt érözd otthon magad, ott lösz kenyered is, szállásod is, s nem is nagy pénzért.” S megmagyarázta, így, s csakis így kerülhetek közel a parasztsághoz, nyerhetem el a bizalmukat. A szabolcsi parasztok, különösen a nyírségiek amúgy is bizalmatlanok az úrféle iránt, gyanakszanak, s nem akarnak szóba állni a nóták, mesék iránt faggatózó fiatalúrral. Böven megtapasztalhattam a bizalmatlanságot is, a jólelkű feloldódást, a közlékenységet is. Nehéz nyár volt ez az első gyűjtőút nyara: mezőgazdasági munkanélküliség, 80 filléres napszám, sok gyerek, szinte az éhezés szélén; kopár, az erős napfényben valósággal kiégett faluk. Csak a bodrogi, rétközi tájék volt enyhébb, s barátságosabb. Hanem Kiss Lajos tanácsai jó útravalót adtak, s többet értek a szegedi ajánló soroknál, a szabolcsi főispán csendőrt juhászító engedélyiratnál is. Nem kísért el egy utamra se, nem bábáskodott, de annál nagyobb érdeklődéssel s komoly kritikával fogadta gyűjtői beszámolóimat. Velem örvendezett egy Fehér László-ballada teljességén, a jó mesemondók megtalálásán — amiben különben fiatalabb barátja, ha úgy tetszik tanítványa, a paszabi tanító, Túri Sándor is segített: Korpás Lászlót neki köszönhettem, s mindent helyesnek ítélt észrevételeimen. Azon meg külön is jól mulatott, hogy a kisvárdai pedellus, Theodos bácsi volt az egyik legkedvesebb, s leggavallérosabb vendéglátóm, míg nagyobb urak eltöprengtek, hogy az asztalukhoz ültessenek-e. Ez a jó iskola biztatott, nem a tudós könyvek, meg a módszertani útmutatók.

Ő maga tévedhetetlen gyűjtő volt, nyomban megkülönböztette a „hamis” adatot a valóságos tényektől. Azt vallotta, hogy csak a parasztság körében, velük együtt élve ismerheti meg igazán őket az, aki városi emberből lett néprajzi kutató.

És sohasem szabad sietned, ne sürgesd sem az öregasszonyokat, se a nehézbeszédű vén embereket, akiktől a legtöbbet tudhatod meg a múltjukról. Évszázadokra tekintenek vissza ezek az öregek, s nekik már nem sietős. Jobb, ha lassan, tempósan, de annál gazdagabban bontakozik ki emlékezetük, a „nagy emlékezet”, ahogy Szabolcsi Bence szerette nevezni. Tőle tanultam meg, hogy nem két-három „kivadászott” néprajzi adat az igazi gyűjtőmunka, hanem a valóságos paraszti élet lehető mindenoldalú ábrázolása. S ehhez idő, türelem, szinte alázatos figyelem az illendő, nem a mohó sietség. Csak megemlítem, hogy körülbelül ezekben az években indult meg az a nagy vita a nemzetközi néprajzi elméleti irodalomban, hogy vajon az extenzív, minél szélesebb földrajzi körre kiterjedő néprajzi gyűjtés a gyümölcsözőbb-e, vagy az intenzív, egy-egy szűkebb területnél, témánál kikötő vizsgálát, Kiss Lajos a vita ismerete nélkül az utóbbi, az intenzív néprajzi gyűjtés és értelmezés mellett döntött. S az is igaz: a maga választotta terepen nem volt az a jelentéktelenségű részlet, amit ne ismert volna, összefüggéseit föl ne tárta volna. Az intenzív teljességre törekedett a gyűjtésben is, a leírásban is. Ezért ma is forrásértékű s vitathatatlan minden munkája.

Alacsony termetű volt, s maga is sokat tréfálkozott ezen, nevére emlékeztetve; mindig derűsnek, készségesnek találtam, sohasem volt rideg, elutasító, vagy akár csak türelmetlen. Pedig Nyíregyházán, a megyeháza épületében — az urak világában — idegennek érezte magát, mindig is otthontalannak. A vásárhelyi „jónép” szegényparaszti világába, egymást értő, hogy úgy mondjam patriarchális demokráciájába vágyott el mindegyre a dzsentrik hazájából, Szabolcsból. Itt is a falusi tanítók közül kerültek ki barátai, egy-két nagytiszteletű úrra is jó szívvel gondolt, többet nem kívánt a szabolcsiak közül barátjává fogadni. De nagy öröme Rudnay Gyulának új, nyári festőiskolája a sóstói Nagyerdőn alakult meg, s itt aztán barátokra talált a fiatalok közt is. Maga Rudnay Gyulát amúgy is a legnagyobb élő magyar festőnek tartotta, s tanítványait is megkedvelte. Így lett ez a nyári festőiskola Kiss Lajos menedéke ezekben az években. Nem sorolom a neveket, elég, ha arra emlékeztetek, hogy Pösze lánya férje, Boross Géza is köztük volt, sőt ő volt Rudnay tanársegéde. (Kissé méltatlanul kevés szó esik Boross Géza finom, szinte lírai fogantatású művészetéről.) Köztük volt a már akkor is ezeremester Koffán Károly, akinek ragyogó grafikái, szinte szemtelenül bátor kísérletező kedve már akkor elbűvölt bennünket. Nem sejtettük, hogy végül is a madárfotóiban leli még örömét, s jómagam máig fájjalom, hogy hűtlen lett képzőművészeti alkotásainak új utakat kereső világához. Nem folytatom a sort: Kiss Lajos mindeniket biztatta, vásárolgatott is műveikből s ne is említsem, hogy a jókedvű, lármás fiatalokat mindig terített asztal várta. Így vártak engem is, ha egy-egy napos nyíregyházi pihenőre hazaérkeztem, első kutatóutam kalandjai után. Jókat mulattak rajtam is, Boross Géza hadaró beszédén, Koffán hegedülésén, Károly ugyanis önmagától tanult meg hegedülni, éktelen kornyikálásokon keresztül, de makacs szenvedéllyel. Valóban mindnyájan otthonra lertünk Kiss Lajos családjánál s nagyokat nyeltünk a paprikás húsból, mert Lajos bácsi is ezt szerette leginkább.

Úgy tűnhet, hogy többet beszélek baráti környezetéről, a magam indulásáról, mint Kiss Lajosról. Pedig Ő volt a lelke, Ő volt a központja ennek a jókedvű, bolondozó fiatal társaságnak. Ez volt a menedéke, igazi otthona lányaival, a fiatal művészekkel, akik közé engem is odasoroltak. Soha ingerült, soha rossz szó ebben a barátságos otthonban el nem hangzott, tudom, halálig. Nyugdíjba vonulása után, Budapestre költözik, s itt él, amíg a vásárhelyi temető be nem fogadja. Ott kívánt elpihenni. Nehéz, utolsó betegségéről máig nincs erőm írni, előbb az egyik szemét veszíti el, majd az alattomos rák tovább halad, s végzi pusztító munkáját. A csendes türelem, a megbékélt derű ezekben a kegyetlen utolsó hetekben sem hagyta el.

Tiszta és igaz ember volt, emléke elevenen él közöttünk.